

แนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม ที่ชุมชนบ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร

Restoring Approach on the Folklore Knowledge in Producing Pillows, Ban Si Than Pa Tio District, Yasothon

ณัฐธิมา แก้วตาแสง¹

Natthima Keawtasang¹

บทคัดย่อ

การศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมของชุมชนบ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและนโยบายของภาครัฐ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม และวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนศรีฐานพร้อมทั้งเสนอแนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม โดยผู้ศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์ การศึกษาการผลิตหมอนชนิดในชุมชนศรีฐานเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนในระยะเวลาที่ผ่านมาตลอด 40 ปี ที่มีการเริ่มมีการผลิตหมอนชนิดภายในชุมชน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของหมอนชนิดไปตามยุคสมัยและความเจริญทางสังคม แบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ 1. บทบาทของหมอนชนิดในฐานะที่เป็นของมรดกที่ใช้ประกอบพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา 2. บทบาทของหมอนชนิดในฐานะที่เป็นเครื่องใช้สอยภายในครัวเรือน 3. บทบาทของหมอนชนิดในฐานะที่เป็นสินค้าเพื่อจำหน่ายสร้างรายได้แก่ชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ระบบอุตสาหกรรมมีผลกระทบต่อความเชื่อ และวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน แนวทางแก้ปัญหาที่เหมาะสมที่สุด คือ การสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาการผลิตหมอนชนิดอย่างมีคุณค่าและยั่งยืน

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา , การฟื้นฟู , หมอนชนิด

¹ นักศึกษามหาบัณฑิต, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 0887147701, Email: natthima@gmail.com

¹ Master's Student, Archaeology, Silpakorn University, 0887147701, Email: natthima@gmail.com

Abstract

Approach for Restoring the Traditional knowledge of Pillows ,Ban Si Than Pa Tio District, Yasothon province. The state of the current problems of social change and government policy . The objective were to point out the value and importance of production Khit-pillow traditional and analyze the problems of social change which have an impact on the community's traditional knowledge base, and proposed rehabilitation intellect to production of Khit-pillow traditional, by the study used qualitative research methods (Qualitative Research) collected field data, collected data from interviews (Interview) and observation. The study of production khit-pillow in Sri-Tan community in addition to generating revenue for the community on the period as long ago the last 40 years has begun to produce Khit-pillow within the community. To reduce the amount of time past the changing role of Khit-pillow according to age and prosperity of society can be divided into three periods : 1. Role of Khit-Pillow as the ceremony the ritual religious significance 2. Role of Khit-pillow as a household utensil. 3. Role of Khit-pillow as a product to sell, creating revenue, to the community. The results showed that the Industrial system affects beliefs and culture of aboriginal communities. The optimum solution is to create knowledge, understanding of the traditional culture of community transport. To cause the development of Khit-pillow is a valuable and sustainable.

Keywords: Wisdom ,Retoring , Traditional knowledge of Pillows

บทนำ

การศึกษาเรื่องแนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม ที่ชุมชนบ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอ ป่าติ้ว จังหวัดยโสธร เป็นงานศึกษาที่กล่าวถึงภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรม ในรูปแบบทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible) ประกอบกับแนวความคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ที่ผู้ศึกษานำมาใช้เป็นแนวคิดเพื่อกำหนดทิศทางหรือแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวัฒนธรรม การประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรม กำหนดแผนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โดยทรัพยากรวัฒนธรรมที่ผู้ศึกษาต้องการที่จะให้เกิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนา เพื่อสร้างอัตลักษณ์ เพิ่มพูนคุณค่า และสร้างมูลค่าของสินค้า ให้ชุมชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับประโยชน์สูงสุดตามแนวทางการอนุรักษ์

ฟื้นฟู และพัฒนาที่จะเกิดขึ้น เพื่อสร้างรูปแบบในการพัฒนาทรัพยากรอย่างเหมาะสม และให้เกิดประโยชน์ต่อเจ้าของทรัพยากรวัฒนธรรม

บ้านศรีฐานเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมามากกว่า 400 ปี (พระครูญาณวิจิตร 2510) ประชากรส่วนใหญ่มีเชื้อสายลาว นับถือศาสนาพุทธ ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและมีอาชีพเสริม คือ การทำหัตถกรรมในครัวเรือน ได้แก่ การทอผ้า การทอเสื่อ การทำไร่ การรับจ้าง เป็นต้น โดยมีการผลิตหมอนชนิดเป็นอาชีพเสริม แต่ในปัจจุบันการผลิตหมอนชนิดกลายเป็นอาชีพหลักในอดีตนั้นชาวบ้านแห่งนี้ทำหมอนชนิด ลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีขนาดความยาวประมาณ 19 นิ้ว กว้างประมาณ 10 นิ้ว เพื่อเก็บไว้ใช้ในครัวเรือนหรือเป็นของฝากกำนันแก่ผู้ มาเยือน และเป็นเป็นสินค้าซื้อขาย ซึ่งสามารถในการประกอบในงานประเพณีต่างๆ เช่น กลี้น บุญวชนาค สำหรับงานแต่ง ฝ่าย

หญิง จะให้หมอนซิดเป็นเครื่องสมมา (ของกำนัล) แก่ญาติฝ่ายชาย (ยงยุทธ ศรีสุพรรณ, 2530)

เมื่อ พ.ศ. 2504 นางธรรมมา ผู้สงคราม ราษฎรชาวบ้านศรีฐานได้ไปทำบุญที่วัดศรีธรรมมารามในตัวอำเภอเมืองจังหวัดยโสธรได้ไปพบหมอนรูปทรงสี่เหลี่ยมที่วางไว้บนอาสนสงฆ์ รูปทรงสวยงามดี และทราบว่าเป็นของที่ถวายพระ คือ แม่ชีไซ่ ซึ่งได้มรณภาพไปแล้ว นางธรรมมา ผู้สงคราม จึงขอเรียนวิธีทำหมอนสามเหลี่ยมจากแม่ชีไซ่จนสามารถทำเองได้ จึงได้นำเอาวิธีนั้นมาใช้ผ้าลายซิดมาเย็บหมอนสามเหลี่ยมนำมาถวายพระ ชาวบ้านเห็นเข้าเกิดความพอใจในรูปทรงของหมอนสามเหลี่ยมนั้นเป็นอันอันมาก

ต่อมาในปี พ.ศ. 2515 นางปุ่น จังเหลือง และนาง บุตดา จันเหลือง มีความสนใจที่จะทำหมอนซิดรูปสามเหลี่ยม จึงได้ไปขอเรียนวิธีทำหมอนสามเหลี่ยมจากนางธรรมมา ผู้สงคราม โดยพัฒนารูปแบบการเย็บให้ประณีตงดงามและได้นำไปถวายพระเมื่อเวลาทำบุญ เมื่อมีผู้พบเห็นจึงเกิดความสนใจและสั่งทำเป็นจำนวนมาก ทำให้ชาวบ้านศรีฐาน และหมู่บ้านใกล้เคียงสนใจต้องการเรียนการทำหมอนซิดจากนางปุ่น จังเหลือง และนางบุตดา จันเหลือง เป็นจำนวนมาก จนกระทั่งหมู่บ้านศรีฐานทั้งหมู่บ้านมีอาชีพเสริมเพิ่มเติมในการผลิตหมอนซิดรูปสามเหลี่ยมตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (กรรณิกา ศรีฉลวย, 2536)

จากการพัฒนารูปทรงหมอนซิดสี่เหลี่ยม ผืนผ้า หรือหมอนหน้าอิฐ มาเป็นลักษณะหมอนสามเหลี่ยมลายซิด หรือเรียกกันทั่วไปว่า หมอนขวานลายซิด ทำให้ชื่อเสียงของหมู่บ้านศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร ได้รับการยอมรับจากสาธารณชนว่าเป็นหมู่บ้านที่ทำหัตถกรรมหมอนซิดที่มีฝีมือประณีตยิ่ง ผลิตภัณฑ์ทุกชิ้นที่นำออกมาจำหน่ายได้รับการต้อนรับ และได้รับการยกย่องว่ามีคุณภาพดีเยี่ยม และมีความแตกต่างจากผลิตภัณฑ์แหล่งอื่นๆ อันที่เป็นลักษณะเฉพาะท้องถิ่น เนื่องจากลักษณะของหมอนได้มีการพัฒนากระบวนการ

ผลิตอย่างประณีตบรรจง ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะโดดเด่นของหมอนซิดรูปทรงสามเหลี่ยมนี้อย่างเด่นชัด คือ ลักษณะหน้าหมอนเรียบตรง เพราะการเย็บยัดนุ่นการปิดหน้าหมอนทำอย่างประณีต พิถีพิถัน รูปทรงสามเหลี่ยมตัวหมอนจะเป็นสายเหลี่ยมด้านเท่า และเหลี่ยมแต่ละด้านต้องคมลายซิดที่นำมาเป็นส่วนประกอบของหมอนก็เก็บซิดอย่างละเอียด และเมื่อนำมาต่อกันช่างก็สามารถนำลายซิดมาต่อกันอย่างแนบสนิทและตรงกันอย่างเห็นได้ชัด สีสนที่ใช้ทำหมอนก็มีลักษณะกลมกลืน แบ่งได้ 2 ชนิด คือ สีสนสดใสและสีสนที่เคลือบขมิ้น สามารถผสมประสานจนเป็นความงามในทางศิลปะ และประการสำคัญที่แสดงถึงเอกลักษณ์ ในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างชัดเจนที่สุด โดยหมอนซิดรูปทรงสามเหลี่ยมทุกใบจะต้องยัดฟางข้าวด้วย เพื่อเหตุผลสำคัญในการรักษารูปทรงให้อยู่ตัว ทำให้หมอนไม่ยุบตัวเร็วจนเกินไป ซึ่งหากยัดนุ่นเพียงอย่างเดียว หมอนจะยุบเร็ว การยัดฟาง ซึ่งถือว่าเป็นเทคนิคพิเศษ และเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างแท้จริง และเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เป็นหมอนซิดบ้านศรีฐานได้รับการยอมรับ และนิยมทั้งในประเทศและต่างประเทศ หมู่บ้านนี้สามารถทำหัตถกรรมในท้องถิ่นได้อย่างครบวงจรตั้งแต่กระบวนการผลิต การทอผ้า การตัดเย็บผ้า การยัดไส้ การปิดหน้าหมอนตลอดจนการจัดจำหน่าย โดยองค์กรของชาวบ้านทั้งในหมู่บ้านและต่างจังหวัด จนทำให้หมู่บ้านศรีฐานได้รับชื่อเสียงว่าเป็นหมู่บ้านหัตถกรรมหมอนซิด นอกจากนั้นยังได้รับการยกย่องให้เป็นหมู่บ้านหัตถกรรมในครอบครัวและหัตถกรรมดีเด่นประจำปี พ.ศ.2535 และในปี 2549 ตำบลศรีฐานได้รับการคัดเลือกเป็นตัวแทนของจังหวัดยโสธรเพื่อประกวดหมู่บ้านในโครงการ “หมู่บ้านหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (OTOP) (พระมหาชุติพันธ์ ขาติตร, 2551)

จากความเป็นมาและความสำคัญข้างต้น ทำให้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวข้องกับ

สถานภาพของภูมิปัญญาในการผลิตหมอนชนิด ที่เกิดขึ้นจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับต่าง ๆ นโยบายการท่องเที่ยว นโยบายรัฐบาล ที่ให้ความสำคัญแก่เศรษฐกิจ โดยการผลักดันให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนต่าง ๆ เข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน เช่น นโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งเป็นนโยบายหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมโดยคาดหวังให้ชุมชนมีรายได้และสามารถพึ่งพาตนเองได้ ภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดของชุมชนศรีฐานก็เป็นภูมิปัญญาหนึ่งที่ถูกนำเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีรายได้และฐานะทางครอบครัวดีขึ้น แต่ปัญหาสำคัญที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบัน คือ ระบบอุตสาหกรรมสร้างข้อจำกัดให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การบีบให้เจ้าของภูมิปัญญากลายเป็นเพียงแรงงานในอุตสาหกรรมแบบแยกส่วนการผลิต ซึ่งปรากฏปัญหาที่เกิดขึ้น คือ ผลิตรักษณ์จากโรงงานในการผลิตแบบแยกส่วนไม่ได้เกิดจากภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการผลิตแบบดั้งเดิม (การผลิตแบบครบวงจร) นอกจากนั้นการสื่อความหมายผ่านนโยบายการท่องเที่ยวและนโยบายอื่น ๆ ทำให้บทบาทของพ่อค้าในระบบอุตสาหกรรมมีมากยิ่งขึ้นซึ่งส่งผลกระทบต่อโดยตรงกับประชาชนในท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิด ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน เช่น การส่งผลต่อกลุ่มแม่บ้านสตรีที่แต่เดิมทำหมอนชนิดแบบครบวงจรและมีรายได้จากภูมิปัญญาดังกล่าวถูกบีบโดยกลไกการตลาดให้ต้องล้มเลิกการผลิตแบบดั้งเดิมไป โดยได้ปรากฏให้เห็นสภาพของอาคารแสดงสินค้าของสหกรณ์ได้ถูกปล่อยทิ้งร้างในปัจจุบันแสดงให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของระบบอุตสาหกรรม นอกจากนั้นปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้ศึกษาได้เล็งเห็นความสำคัญ คือ การล่มสลายของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การทอผ้า ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ เช่น บุญข้าวฉี่แห่มาลัย การขาดปฏิสัมพันธ์ในวิถีชุมชน ซึ่งทำให้

เกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันไม่เหมือนกับในอดีต ทำให้ปัจจุบันเกิดปัญหาสังคมตามมามากมาย เช่น ปัญหายาเสพติดของเยาวชน เป็นต้น ปัญหาที่เกิดขึ้นจากระบบอุตสาหกรรมทำให้ส่งผลกระทบต่อวิถีชุมชนในการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม ปัจจุบันการผลิตรักษณ์หมอนชนิดที่ผลิตในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นการผลิตแบบแยกส่วนและใช้วัตถุดิบในการผลิตที่แตกต่างจากภูมิปัญญาดั้งเดิม (วัชรินทร์ ศรีรักษา, 2538)

ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมและการเสนอแนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมภายใต้ระบบอุตสาหกรรมและในยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมในวิถีชุมชนบ้านศรีฐานให้เกิดการเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดซึ่งผูกโยงอยู่กับวิถีชุมชน ประเพณี วัฒนธรรมที่ดั้งเดิมในอดีต

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. ศึกษาผลกระทบของระบบอุตสาหกรรมที่มีผลต่อการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม
2. เพื่อเสนอแนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมของชุมชนศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร เพื่อคงรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมของหมอนชนิดในฐานะที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรม

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าความรู้ภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมของชุมชนบ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและนโยบายของภาครัฐ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการผลิต

หมอนชนิดแบบดั้งเดิม และวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมีผลกระทบกับภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนศรีฐานพร้อมทั้งเสนอแนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม โดยผู้ศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ (Interview) และการสังเกต ได้กำหนดวิธีวิจัยโดยมีรายละเอียดดังนี้

1. วิธีการดำเนินการศึกษา

ขั้นตอนที่ 1 เก็บข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) จากงานวิจัย หนังสือ สื่อสิ่งพิมพ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าลายซิด (ผ้าซิด) และการใช้นโยบายรัฐบาลเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว เช่น การดำเนินการตามนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์กรณีศึกษาธุรกิจกระดาษสาจังหวัดเชียงใหม่ วิวัฒนาการการทอผ้าซิดบ้านคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ เพื่อให้เห็นสภาพปัญหาของการเข้ามามีบทบาทของอุตสาหกรรมที่มีต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น นำไปสู่การวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาในปัจจุบัน

ขั้นตอนที่ 2 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์และสังเกต ดังนี้

- 2.1 ประวัติความเป็นมา
- 2.2 ความเชื่อและความสัมพันธ์ที่มีต่อผ้าซิดและหมอนชนิดดั้งเดิม
- 2.3 ขั้นตอนการผลิตหมอนชนิด
- 2.4 กิจกรรมของชุมชนที่ผ่านมาเคยมีส่วนร่วม

เพื่อให้ทราบถึงองค์ความรู้ของภูมิปัญญาในกาผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมของชุมชนบ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าดิว จังหวัดยโสธร รวมถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาดั้งเดิมของการผลิตหมอนชนิด ซึ่งเป็นข้อมูลนำไปสู่แนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิต

หมอนชนิดแบบดั้งเดิมเพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม

ขั้นตอนที่ 3 วิธีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) วิเคราะห์ข้อมูล ถึงส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อเสนอแนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และสืบสานต่อไป

2. ขอบเขตการศึกษา ผู้ศึกษาได้

กำหนดพื้นที่ในการวิจัย คือ ศึกษาที่บ้านศรีฐาน อำเภอป่าดิว จังหวัดยโสธร จำนวน 40 ครัวเรือน จากประชากร 178 ครัวเรือน มีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ คือ หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านที่ผลิตหมอนชนิดแหล่งใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีการเลือกกลุ่มตัวอย่างดังนี้ 1. กลุ่มผู้ผลิตหมอนชนิด จำนวน 30 คน 2. กลุ่มผู้ประกอบการ จำนวน 10 คน 3. กลุ่มประชาชนชาวบ้านและพระสงฆ์ จำนวน 5 คน โดยใช้การสำรวจจากข้อมูลรายงานวิจัยที่ผ่านมา ประกอบกับการใช้ข้อมูลจากสถิติ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2538 – 2551

ผลการศึกษา

ผู้ศึกษาได้ทำการวิจัยเพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือ ผลกระทบของระบบอุตสาหกรรมที่มีผลต่อการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม

ปัญหาและผลกระทบของระบบอุตสาหกรรมที่มีผลต่อการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม

การศึกษาประเด็นปัญหาและผลกระทบของระบบอุตสาหกรรมที่มีผลต่อการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม ผู้ศึกษาได้แบ่งการศึกษาในประเด็นนี้ออกเป็น 2 ส่วนเพื่อความชัดเจนในรายละเอียดการศึกษา โดยแบ่งออกเป็นดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงการสื่อความหมายของการผลิตหมอนชนิด

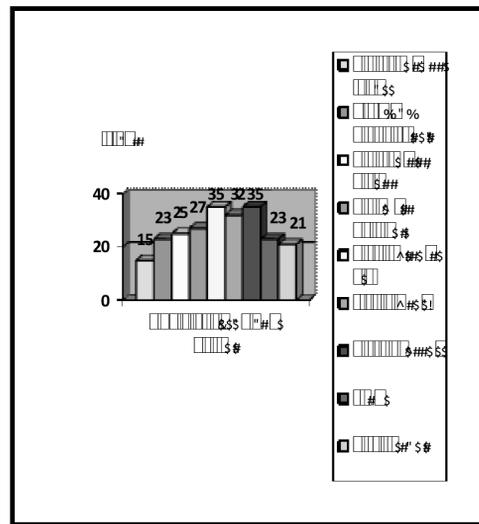
การเปลี่ยนแปลงการสื่อความหมายของการผลิตหมอนชนิด การเปลี่ยนแปลงการสื่อความหมาย ของหมอนชนิด อติตชาวอีสานให้ความหมายของลายชนิดและหมอนชนิด ความหมายเครื่องใช้สอย อันเป็นมงคล ที่มีมักจะเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมทางศาสนา โดยความเชื่อของชาวอีสาน นอกนั้นหมอนชนิดก็ยังมีความหมายในลักษณะเครื่องใช้สอย ในชีวิตประจำวันของชาวอีสาน หมอนชนิดในชุมชนศรีฐานตั้งแต่มีการเริ่มผลิตในความหมายต่างๆ ผ่านการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นกว่า 50 ปี เกิดการเปลี่ยนแปลงการสื่อความหมายของหมอนชนิดบ้านศรีฐาน

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงความเชื่อ เป็นส่วนสำคัญที่มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อขบวนการผลิตหมอนชนิดในชุมชนศรีฐาน ซึ่งผู้ศึกษาจะได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับขบวนการผลิตหมอนชนิดของชุมชนศรีฐานต่อไป โดยการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อที่เกิดขึ้นนั้น ผู้ศึกษาจะแบ่งช่วงระยะเวลาออกเป็น 3 ส่วน คือ 1.คติความเชื่อดั้งเดิมและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา 2.การเปลี่ยนแปลงจากคติความเชื่อเป็นเรื่องประโยชน์ใช้สอย 3.การเปลี่ยนแปลงจากประโยชน์ใช้สอยมาเป็นระบบอุตสาหกรรม

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงคติ ความเชื่อ ในขบวนการผลิตหมอนชนิดของชุมชนศรีฐาน โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้ขบวนการผลิต ถูกเปลี่ยนแปลงไปในหลายๆด้าน โดยจากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อที่เกิดขึ้น ส่งผลทำให้เกิดผลกระทบต่อขบวนการผลิต หมอนชนิดของชุมชนศรีฐาน ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะเมื่อระบบอุตสาหกรรมเข้ามามีบทบาทกับการผลิตหมอนชนิดในชุมชนศรีฐาน ทำให้เกิดปัญหามากมายเกิดขึ้นในชุมชน ที่ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยผู้ศึกษาได้ทำการวิจัย ซึ่งผลการวิจัยอยู่ในข้อมูลผลกระทบที่เกิดจากระบบอุตสาหกรรมที่จะได้กล่าวต่อไป

2. ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากระบบอุตสาหกรรม

ผู้ศึกษาได้แบ่งผลกระทบจากระบบอุตสาหกรรม เป็น 9 ส่วนโดยประกอบกับข้อมูลจากการสำรวจ สัมภาษณ์และการออกแบบถาม 40 ชุด โดยสอบถามกลุ่มผู้ผลิตหมอนชนิด ทำให้ได้ผลการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับขบวนการผลิตหมอนชนิดในบ้านศรีฐาน โดยมีรายละเอียดดังแผนภูมิรูปภาพที่ 1

แผนภูมิรูปภาพที่ 1 ปัญหาที่เกิดขึ้นกับการผลิตหมอนชนิดจากการลงพื้นที่ศึกษา

ภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดในชุมชนศรีฐาน ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีสมัยใหม่ในสังคม ส่งผลโดยตรงกับวิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนบ้านศรีฐาน จากการดำรงชีวิตในอดีตก่อน พ.ศ. 2515 ที่บทบาทของระบบอุตสาหกรรมยังไม่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนบ้านศรีฐาน (พระมหาสุชาติพนธ์ชาติตร , 2551) ชุมชนบ้านศรีฐานเป็นชุมชนหนึ่งที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เป็นอาชีพหลัก ควบคู่ไปกับการผลิตหมอนชนิดเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและ

การใช้สอยในชีวิตประจำวัน แต่ในปัจจุบันหมอนซิด ได้ถูกให้ความหมายเปลี่ยนไปเป็นสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคผ่านการผลิตจากภาครัฐและเอกชน ผ่านนโยบาย โครงการทางการท่องเที่ยวของจังหวัดยโสธร และการสนับสนุนหลักการและแนวคิดด้านธุรกิจจากภาครัฐและเอกชนต่างๆ ทำให้หมอนซิดกลายเป็นสินค้าที่มีความต้องการสูงของตลาด เกิดรูปแบบธุรกิจการผลิตหมอนซิดเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคอย่างทั่วถึง ส่งผลให้การผลิตหมอนซิดกลายเป็นการผลิตในเชิงอุตสาหกรรม ซึ่งเกิดผลกระทบต่อภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิดแบบดั้งเดิม กล่าวคือ การผลิตในระบบอุตสาหกรรมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อ ระบบการผลิต บทบาทของผู้ผลิต คติความเชื่อ ความสัมพันธ์ของชุมชน และคุณค่าของหมอนซิดในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม ทำให้หมอนซิดในปัจจุบันถูกให้ความหมายในด้านเดียว คือ ด้านเศรษฐกิจ ในฐานะเป็นเพียงสินค้าที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนบ้านศรีฐาน และกลุ่มพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาแสวงหากำไรจากการผลิตหมอนซิด ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้เสนอแนวทางกรอนุรักษ์ ฟื้นฟู ที่เหมาะสมกับภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิด จากปัญหาที่ได้ศึกษาและค้นพบจากงานวิจัยของผู้ศึกษา เพื่อจะเสนอวิธีการแก้ปัญหาและแนวทางที่เหมาะสมที่จะรักษาภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิดต่อไป

อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาเรื่องแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิดแบบดั้งเดิมของชุมชนบ้านศรีฐาน อำเภอป่าดิว จังหวัดยโสธร ตามจุดประสงค์ในการศึกษาที่แบ่งออกเป็น 2 ตอน ดังนี้ ตอนที่ 1 ปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิด จากการศึกษาสามารถมีประเด็นสำคัญ คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิดแบบดั้งเดิมของชุมชน

บ้านศรีฐาน แบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือ

1.1 ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความรู้ความเข้าใจ ความสำคัญ คุณค่า ของภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิดแบบดั้งเดิม โดยผลการศึกษาพบว่าชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังขาดการศึกษา ส่งเสริม สนับสนุนหรือให้ความสำคัญเกี่ยวกับคุณค่าของภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิด โดยในปัจจุบันไม่ได้ปรากฏในการให้ความสำคัญเกี่ยวกับคุณค่า ความสำคัญ ทำให้ในปัจจุบันรูปแบบ วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมไม่ได้มีปรากฏอีกต่อไปภายในชุมชน นอกจากนี้ยังไม่ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับลวดลายซิดและความหมายแบบดั้งเดิม อีกทั้งวิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากการเดิมโดยมีระบบอุตสาหกรรมเข้ามามีบทบาทในการผลิต โดยสรุปคือ ผลกระทบสำคัญของภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิดในชุมชนบ้านศรีฐานนั้น ส่งผลต่อการคงอยู่ของภูมิปัญญาการผลิตหมอนซิดแบบดั้งเดิม การลดจำนวนลงของผู้ผลิตในแบบดั้งเดิมทั้งจากการเข้ามาของระบบอุตสาหกรรมและการขาดการสืบทอดในรูปแบบดั้งเดิม จึงเป็นปัญหาที่สำคัญที่เกิดจากการที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับคุณค่าของภูมิปัญญาหมอนซิดแบบดั้งเดิม

1.2 ปัญหาภายในชุมชน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ของผู้ผลิตหมอนซิดภายในชุมชน โดยปัญหานั้นเกิดจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการผลิตแบบใหม่ (การผลิตแบบอุตสาหกรรม) ทำให้วิธีการผลิตหมอนซิดจากแบบดั้งเดิมที่เคยรวมกลุ่มกันในการผลิตมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตแบบแยกส่วน จากผลของการพึ่งพาชุมชนภายนอกจากระบบอุตสาหกรรม ระบบการตลาดจากพ่อค้าคนกลางมากขึ้น จึงมีผลกับความสัมพันธ์ภายในชุมชนระหว่างผู้ผลิตที่ในปัจจุบันรับจ้างผลิตหมอนซิดให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมที่มีอยู่หลายแห่งภายในชุมชนบ้านศรีฐาน จากเหตุดังกล่าวทำให้ในปัจจุบันโรงงานอุตสาหกรรมและผู้ผลิตในชุมชนเกิดการแข่งขันด้านการตลาดทำให้เกิดการขัดแย้งภายในชุมชนอยู่บ่อยครั้ง

1.3 ปัญหาเกี่ยวกับรายได้ของเจ้าของภูมิปัญญา กล่าวคือ ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ทำให้แบบดั้งเดิมลดน้อยลง ผู้ผลิตจึงต้องปรับตัวมาเป็นแรงงานในระบบอุตสาหกรรม โดยการรับจ้างผลิตในแบบแยกส่วนมากขึ้น เพราะมีรายได้ ขยายได้ รวดเร็วกว่าการผลิตในแบบดั้งเดิม ที่ใช้เวลาในการผลิตที่นานกว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ เจ้าของภูมิปัญญาที่เคยผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม เมื่อรูปแบบการผลิตแบบดั้งเดิม นอกจากการผลิตในรูปแบบอุตสาหกรรมมีการวางแผนทางการตลาด ทำให้ต้องผลิตจำนวนมากเพื่อให้พอเพียงกับความต้องการตลาด ส่งผลให้เจ้าของภูมิปัญญาซึ่งในปัจจุบันปรับตัวเป็นแรงงานในระบบโรงงานผลิตหมอนชนิด มีรายได้เพิ่มขึ้นมากกว่าสมัยก่อน ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ส่งผลกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นตาม แต่เมื่อเปรียบเทียบกับโรงงานอุตสาหกรรมเจ้าของภูมิปัญญามีรายได้น้อยกว่าโรงงานมาก ซึ่งในที่สุดจึงเกิดภาวะหนี้สินจากการผลิตหมอนชนิด

ตอนที่ 2 แนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมของบ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร จากผลการศึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นกับภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิด ทำให้ผู้ศึกษาได้เสนอแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟู ภูมิปัญญาการผลิต หมอนชนิดของชุมชนศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร โดยเสนอวิธีการแก้ไขปัญหา เพื่อนำไปสู่แนวทางที่เหมาะสมกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิม พบว่า ประเด็นสำคัญที่ต้องแก้ไข ส่งเสริม สนับสนุน คือ ความหมาย คุณค่า ความสำคัญของภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิด โดยอาศัยหลักการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย วิธีการประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรม การวางแผนการจัดการ การประเมินศักยภาพชุมชน และผู้มีส่วน

เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่ชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้สามารถ เพิ่มคุณค่า สร้างมูลค่าเพิ่มแก่หมอนชนิด โดยใช้แบบดั้งเดิมควบคู่กับการ อนุรักษ์ สืบสานสร้างสรรค์ และการจัดการเชิงธุรกิจจัดการในรูปแบบอุตสาหกรรม วางแผนการฟื้นฟูกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการผลิตหมอนชนิด โดยเฉพาะด้านสังคม วัฒนธรรม ส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยแนวทางที่ผู้ศึกษาเสนอนั้น ผู้ศึกษาคำนึงถึงความเข้าใจของชุมชนกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง อาศัยความร่วมมือกัน เพื่อคงอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรม และเกิดประโยชน์กับชุมชน และผู้ผลิตหมอนชนิดอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาการผลิตหมอนชนิดแบบดั้งเดิมของบ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร มีประเด็นสำคัญดังนี้

1. ทรัพยากรวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ ทรัพยากรที่จับต้องได้ (Tangible) และ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible) ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องภูมิปัญญา ซึ่งเป็น ทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาวิธีการที่จะรักษาทักษะหรือความสามารถในการผลิตหมอนชนิด ผ่านขบวนการต่างๆ เช่น การฟื้นฟู การอนุรักษ์ การสืบสาน และการพัฒนาการรักษาทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความยั่งยืน สร้างความภูมิใจให้แก่เจ้าของภูมิปัญญา ที่เจ้าของภูมิปัญญาหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจะได้นำเอาทรัพยากรวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์ทั้งในเชิงวัฒนธรรม เชิงเศรษฐกิจ เชิงการศึกษา และอื่น ๆ เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิกา ศรีฉนวน. (2536). *หมอนขิดบ้านศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร*. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
- ถนอมจิต แก้วเสนา. (2524). *วัฒนธรรมพื้นบ้าน*. อุบลราชธานี : วิทยาลัยครูอุบลราชธานี.
- ทรงพันธ์ วรรณมาศ. (2543). *ผ้าไทยลายอีสาน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- พระครูญาณวิจิตร. (2510). *ตำนานเจดีย์ศรีฐาน*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- พระมหาชุติพนธ์ ชาติตร. (2551). *หัตถกรรมพื้นบ้านหมอนขิดบ้านศรีฐานกับการพัฒนาเพื่อการส่งออก*. ปรินญาศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ยงยุทธ์ ศรีสุพรรณ. (2530). *ประวัติการทำหมอนขิดบ้านศรีฐาน*. ยโสธร : อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร
- วัชรินทร์ ศรีรักษา. (2538). *“เทคนิคการผลิตหมอนขิดแบบครบวงจรของหมู่บ้านศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร”*. ศึกษาศาสตร်
- สุมาลี คู่สกุลนิรันดร์. (2531). *การประกอบอาชีพเสริมของชาวอีสาน ศึกษากรณีเฉพาะบ้านศรีฐาน อำเภอป่าดัว จังหวัดยโสธร*. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม,.